

МОВНІ СТРАТЕГІЇ ОСМИСЛЕННЯ ГОЛОДОМОРУ НА СУМЩИНІ 1932–1933 РОКІВ В УСНИХ НАРАТИВАХ ОЧЕВИДЦІВ¹

Сухенко Вікторія Григорівна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та історії
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
ORCID ID: 0000-0002-8775-6999
Researcher ID: HJY-7734-2023
Scopus Author ID: 59699032700

Харчук Лілія Валеріївна,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: 0000-0003-0063-1956
Researcher ID: Q-9498-2017
Scopus Author ID: 57816719000

У статті здійснено дискурсивний аналіз усних наративів очевидців Голодомору 1932–1933 років на території Сумщини. Метою дослідження є виявлення та систематизація мовних стратегій репрезентації травматичного історичного досвіду, зафіксованого у спогадах селян регіону.

У результаті аналізу встановлено, що усні свідчення формують специфічний тип травматичного дискурсу, для якого характерні стратегії замовчування й евфемізації, фрагментації пам'яті та емоційної інтенсифікації.

Виявлено, що уникнення прямого номінування трагедії поєднує елементи психологічного захисту, вплив політичної цензури, культурні норми мовчання та особливості колективної пам'яті; за допомогою евфемізмів передається не лише сам факт історичної катастрофи, а й внутрішній світ людини, яка боролася за виживання. Нелінійна організація наративу і фрагментарність виступають ознаками автентичності свідчення, відображають афективну структуру травматичної пам'яті. Повтори, експресивні форми та тілесні метафори вербалізують трагічний досвід, який виходить за межі звичайної раціональної комунікації, стають природним способом відображення екстремальних життєвих випробувань.

Проаналізовані усні свідчення очевидців Голодомору 1932–1933 років на Сумщині демонструють, що специфіка регіону, зокрема його аграрний характер, локальні мовні відмінності та родинні традиції передавання спогадів, має значний вплив на способи вербалізації травматичного досвіду. Регіональний контекст дає змогу точніше простежити варіативність мовних механізмів осмислення трагедії.

Доведено, що мовні стратегії виступають не лише засобом вербалізації пережитого, а й механізмом когнітивної та психологічної організації екстремального досвіду. Усні наративи засвідчують, що пам'ять про трагедію структурується переважно афективно, а не хронологічно, що й визначає особливості її мовного оформлення.

Ключові слова: Голодомор 1932–1933 років, усні наративи, мовні стратегії, травматичний дискурс, афективна пам'ять, Сумщина.

Sukhenko Viktoriia, Kharchuk Liliia. Language strategies for understanding the Holodomor in the Sumy Region (1932–1933) in oral narratives of eyewitnesses

The article conducts a discursive analysis of oral narratives of eyewitnesses to the Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region. The aim of the study is to identify and systematize linguistic strategies for representing traumatic historical experience recorded in the memories of the region's peasants.

The analysis found that oral testimonies form a specific type of traumatic discourse, which is characterized by strategies of silencing and euphemization, fragmentation of memory, and emotional intensification.

It was found that avoiding direct nomination of the tragedy combines elements of psychological protection, the influence of political censorship, cultural norms of silence, and the peculiarities of collective memory; with the help of euphemisms, not only the fact of the historical catastrophe itself is conveyed, but also the inner world of a person who fought for survival. The nonlinear organization of the narrative and fragmentation are a sign of the authenticity of the testimony, reflecting the affective structure of traumatic memory. Repetitions, expressive forms and bodily metaphors verbalize the tragic experience, which goes beyond the limits of ordinary rational communication, becoming a natural way of reflecting extreme life trials.

¹ Дослідження виконано в межах грантового проекту, підтриманого Консорціумом із дослідження та освіти про Голодомор (Holodomor Research and Education Consortium, HREC) Канадського інституту українських студій Університету Альберти (Канада) та Міністерством закордонних справ Канади в межах проекту «Підтримка Національного музею Голодомору-геноциду в Україні», який реалізує компанія «Ковотер інтернешнал» («Cowater International») у партнерстві з Канадсько-українською фундацією (Canada Ukraine Foundation, CUF).

Проект спрямований на посилення спроможності Музею зберігати й популяризувати пам'ять про геноцид Голодомору, а також на підвищення рівня суспільного усвідомлення цієї трагедії і в Україні, і у світі.

The analyzed oral testimonies of eyewitnesses to the Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region demonstrate that the specific characteristics of the region, in particular its agrarian nature, local linguistic variation, and family traditions of memory transmission, have a significant impact on the ways traumatic experience is verbalized. The regional context allows for a more precise understanding of the variability of linguistic mechanisms for interpreting the tragedy.

It has been proven that linguistic strategies act not only as a means of verbalizing the experienced, but also as a mechanism for cognitive and psychological organization of extreme experience. Oral narratives indicate that the memory of the tragedy is structured mainly affectively, rather than chronologically, which determines the features of its linguistic design.

Key words: *Holodomor of 1932–1933, oral narratives, language strategies, traumatic discourse, affective memory, Sumy region.*

Вступ. Голодомор 1932–1933 років залишається однією з наймасштабніших трагедій в історії України, наслідки якої суттєво вплинули не лише на демографічну й соціальну структури суспільства, а й на мовну свідомість кількох поколінь українців. Тривале замовчування цієї катастрофи в радянському дискурсі сприяло формуванню специфічних способів її мовного репрезентування, що збереглися насамперед в усній пам'яті безпосередніх свідків подій.

У сучасній гуманітаристиці зростає інтерес до лінгвістичних досліджень феномену Голодомору. Вони спрямовані не лише на вивчення лексики чи образних засобів, а й на аналіз мовних стратегій, за допомогою яких носії мови осмислюють пережитий травматичний досвід. Особливу цінність у цьому контексті становлять усні свідчення очевидців, що передають спонтанність, емоційну насиченість і характерну фрагментарність мовних конструкцій.

Тема Голодомору на території Сумщини залишається в центрі уваги дослідників, потребуючи детального і всебічного вивчення. Вагоме значення для розуміння локальних особливостей цієї трагедії у світлі загальної політики радянської влади мають праці Л. А. Покидченко, яка приділяла особливу увагу вивченню регіональних аспектів Голодомору 1932–1933 років, зосереджуючись на подіях у Сумській області. Збірник «Голодомор 1932–1933 років на Сумщині» створений на основі матеріалів Державного архіву Сумської області, містить корпус документів (протоколи партійних і радянських органів, службове листування, розпорядчі документи, звітну документацію та свідчення), що дає змогу відтворити механізми реалізації політики хлібозаготівель і репресивних заходів у регіоні [1].

У праці В. Власенка «Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії)» проаналізовано передумови, механізми та методи впровадження політики терору голодом на Сумщині в цей період [2]. У науковій статті «Голод 1932–1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців» Ю. Хлюр досліджує перебіг трагічних подій у Роменському районі Сумської області та висвітлює становище місцевих селян в умовах голоду, розглядає дії влади щодо постраждалих, а також акцентує увагу на зміні традиційної системи народного харчування й застосуванні заміників їжі [3]. О. Ігнатуша в праці «Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави» представив Голодомор як складник радянської антицерковної політики та робить висновок, що масовий голод слугував інструментом не лише для насильницького впливу на селянство, але й для знищення релігійних інститу-

цій та церковних громад, спрямованого на зміцнення комуністичної ідеології через систематичний терор [4]. Аспекти історичних документів та соціальні наслідки Голодомору в Сумській області стали ключовими темами досліджень М. Бондаренка, О. Вертія, Г. Діброви, Г. Івануценка, Б. Ткаченка та ін.

Отже, наявні історичні праці та документальні публікації створюють важливе підґрунтя для осмислення Голодомору на Сумщині, однак мовні механізми репрезентації травматичного досвіду в усних свідченнях очевидців досі не були предметом окремого системного аналізу.

Регіональний вимір дослідження (на прикладі Сумщини) дає змогу виявити локальні мовні та культурні особливості інтерпретації трагедії. На це впливають аграрний характер регіону, традиції селянської культури та діалектна специфіка мовлення. Стаття має *на меті* визначення, опис та інтерпретацію мовних стратегій репрезентації травматичного досвіду, за допомогою яких очевидці Голодомору 1932–1933 років на Сумщині осмислювали події у своїх усних розповідях.

Матеріали та методи. Теоретичну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує принципи когнітивної лінгвістики, дискурсології, наративної теорії та студій пам'яті. У межах когнітивної парадигми мова розглядається як інструмент концептуалізації досвіду, а мовні одиниці – як прояви ментальних структур. Це уможливорює аналіз усних наративів як відображення когнітивних моделей осмислення травматичних подій. Особлива увага приділяється тому, як афективні чинники впливають на мовну організацію наративу.

Наративна теорія визначає оповідь як спосіб структурування життєвого досвіду. У травматичних ситуаціях наратив набуває ознак фрагментарності, порушення хронології та повторюваності. Згідно з теорією травми, пережитий досвід не завжди піддається повній вербалізації, що зумовлює появу специфічних мовних стратегій – замовчування, евфемізації, метафоризації. Сучасні дослідження наголошують, що травматичний досвід фрагментує наратив і спричиняє повторюваність та образну насиченість мовлення. У цьому контексті усні свідчення очевидців Голодомору можна розглядати як різновид травматичного наративу, в якому мова виконує терапевтичну та меморіальну функції.

Українські науковці акцентують на ролі мови у збереженні пам'яті про Голодомор, що є важливим контекстом для інтерпретації усних свідчень.

Дослідження базується на документально-мемуарному виданні «Голодомор на Сумщині у спогадах

очевидців» у двох книгах (упорядкування С. В. П'ятаченка) [5; 6], що висвітлює Голодомор 1932–1933 років у всіх районах Сумської області через усні свідчення очевидців. Основна значущість видання полягає в збереженні живих спогадів селян, які пам'ятають цю трагедію, та у відтворенні регіонального аспекту геноциду українського народу. Інформанти – люди похилого віку, які пережили події 1932–1933 років у дитинстві, підлітковому чи молодому віці.

Матеріал дослідження становлять 26 усних свідчень, відібраних методом суцільної вибірки з двотомного видання. Аналіз здійснено із застосуванням якісного дискурсивного аналізу, нарративного підходу та елементів когнітивної інтерпретації, що дало змогу виявити повторювані мовні моделі репрезентації травматичного досвіду.

Результати. Мовні стратегії є одним із ключових аспектів сучасної лінгвістики, що дає змогу розглядати мовлення як цілеспрямовану та соціально зумовлену діяльність. Їхнє дослідження сприяє всебічному аналізу комунікативних процесів і поглиблює розуміння взаємозв'язку між мовою, мисленням і суспільством. У лінгвістиці мовна стратегія трактується як загальний план мовленнєвої поведінки, який суб'єкт комунікації використовує для досягнення певної мети. Вона враховує специфіку адресата, умови спілкування, жанр і очікуваний результат взаємодії.

У текстах про Голодомор мовні стратегії виконують не лише комунікативну функцію, а й сприяють збереженню пам'яті, формуванню етичних орієнтирів та ідентичності. Вони визначають спосіб осмислення трагедії, транслюють пережитий досвід і впливають на суспільну інтерпретацію історичних подій. У межах усних нарративів очевидців Голодомору 1932–1933 років мовні стратегії формуються під впливом екстремального історичного досвіду, глибокої травматизації та тривалих цензурних обмежень.

1. Стратегія замовчування та евфемізації.

Однією з найпоширеніших стратегій мовного вираження трагічних подій є уникнення прямого називання. У спогадах очевидців голоду 1932–1933 років на Сумщині слово «голодомор» трапляється нечасто. Замість цього переважають узагальнені, описові чи метафоричні формулювання: «*голодні роки*», «*прийшов голод*», «*страшні часи*», «*страшне лихо*», «*ця чума*», «*мор*», «*напасть*», «*страшна моровиця*», «*страшне горе*», «*настали чорні роки*». Показово, що більшість із цих номінацій мають характер природної або стихійної метафорики, що знімає акцент із людського чинника. Такі мовні конструкції не лише слугують заміниками, а й передають складні психологічні та соціокультурні переживання, які супроводжують травматичний досвід. Усні спогади очевидців свідчать про те, що використання евфемізмів стає своєрідним засобом самозахисту. Подібна стратегія відповідає універсальним механізмам вербалізації травматичного досвіду, коли пряме називання події замінюється семантично розмитими або метафоричними формулами. Особа, яка пережила катастрофу, часто уникає вживання точного терміна,

бо саме слово може викликати надзвичайно болючі спогади: «*Була я ще малою, як була ця чума. <...> Люди голодували. У багатьох пухли ноги. Мерли мали діти...*» (Маслак Катерина Іванівна, 1924 р. н.) [6, с. 29]. Слово «чума» не описує реального спалаху епідемії, а виступає метафорою масової смерті, яка викликає асоціації з відомими історичними катастрофами. Така метафоризація дає змогу мовцеві відсторонитися від безпосереднього болю, переводячи його в площину узагальненого лиха. Водночас вона формує особливий дискурсивний код, зрозумілий носіям спільного історичного досвіду.

Показовими є емоційно насичені спогади, наповнені гіркотою пережитого: «*Розпочалася страшна моровиця, яка, здавалося, ніколи не закінчиться. Та все ж вижили. А як? І досі не знаю...*» (Мізенко Микола Антонович, 1924 р. н.) [6, с. 83]; «*То були страшні часи. Не можу без сліз задувати. Помер мій синочок, якому було тільки півтора роки. Два дні ми не могли його поховати, бо кладовище було на горі, а сил дійти туди не було...*» (Кульбачна Олександра Олександрівна, 1914 р. н.) [6, с. 95]. У таких випадках відсутність прямих деталей трагедії компенсується глибоким емоційним забарвленням. Фрази «*страшна моровиця*», «*страшні часи*», «*страшне лихо*», «*страшне горе*» тощо перетворюються на своєрідний код з очевидним змістом для тих, хто говорить і слухає, навіть без чітких уточнень щодо історичного контексту. Емоційна пам'ять тут домінує над прагненням до точності у формулюваннях. У такому разі семантична невизначеність виступає не недоліком висловлення, а маркером травматичного переживання. Поширення евфемізмів пояснюється не лише глибокою травматичністю самого досвіду, але й тривалими десятиліттями офіційної заборони на відкриті обговорення подій 1932–1933 років.

Радянська влада вперто заперечувала існування штучного голоду, а використання поняття «голодомор» у публічному дискурсі було практично неможливим. У таких умовах формувалася своєрідна культура мовчання («*українське село гинуло мовчки*» [6, с. 23]), де прямі висловлювання замінялися натяками, метафорами або специфічними фразами, зрозумілими лише «своїм». Це створило в усному мовленні стійкі обхідні формулювання, які передавалися з покоління в покоління. Вони функціонували як своєрідний механізм напівприхованої комунікації в умовах ідеологічного контролю. Варто зазначити, що такі евфемістичні вирази нерідко виконують роль збереження колективної пам'яті. Отже, мовленнєві практики свідків стали проявом не тільки індивідуального болю, а й суспільних стратегій приглушення історичної пам'яті.

Метафоричні назви акцентують увагу на відчутті безпорадності та неминучості. Вирази на кшталт «*прийшов голод*» чи «*настали чорні роки*» подані так, ніби трагічні події відбулися самі собою, немов природні катаклізми. Такий мовний прийом знижує акцент на людському чиннику, перетворюючи трагедію на явище поза людським контролем, що відображає емоційний стан тих, хто не мав жодної змоги змінити перебіг подій і сприймали їх як фатальну даність. Унас-

лідок цього відповідальність за трагедію ніби розмивається в мовній формулі, що відображає як страх прямого називання, так і внутрішнє відчуття безсилля.

У сучасному науковому та публічному мовленні утверджується точне означення цих подій. Слово «*голодомор*» набуває не лише термінологічного, а й меморіального значення.

Загалом схильність уникати прямого називання трагедії – це явище багатовимірне. Воно інтегрує в собі елементи психологічного захисту, наслідки політичної цензури, культурні принципи мовчання та особливості колективної пам'яті. Через евфемізми передається не лише досвід історичної катастрофи, а й внутрішній світ людини, яка боролася за виживання, як фізичне, так і духовне, у ті «жахливі часи». Водночас саме ці обхідні формули зберегли досвід у пам'яті спільноти, забезпечивши його трансляцію навіть за умов тривалого замовчування.

2. Стратегія фрагментації пам'яті.

Оповіді свідків масового голоду вирізняються особливою структурою, часто позбавленою чіткої хронології. Замість лінійного викладу, вони складаються із розрізнених епізодів, спогадів і емоційно насичених фрагментів, які проявляються не у формі послідовної історії, а як серія болючих спалахів пам'яті. У цих наративах спершу згадуються обшуки та конфіскація зерна, картоплі, будь-якої їжі, далі – хвороба чи смерть найближчих людей, і, зрештою, – остаточне зникнення родини: *«Ховали хліб, де хто міг, борошно опускали на дно колодязів. Але від напасті не врятувало ніщо. Забравши все, що тільки можна, нашу родину вигнали з хати. Вікна та двері позабивали. Щоб вижити, ми їли цвіт конюшини, лободу. Люди мерли, наче мухи. По селу під тинами і на полях лежали трупи, а на кладовищі місць уже не було. Батько помер, а ми з мамою їли кропиву, горошок, кульбабку. Мати пекли сякі-такі оладки, гризли кору ліщини, їли котів, горобців, собак. Мати згодом померли, а я дивом вижив»* (Петренко Григорій Петрович, 1910 р. н.) [мову збережено] [5, с. 18]. Такий спосіб відтворення подій пояснюється не тільки індивідуальним стилем оповідання, але й природою травматичної пам'яті: *«...З дворів забирали все, що було: і хліб, і зерно, і картоплю, і птицю. <...> Кожна людина, яка мала хоч найменшу часточку сили, йшла в поле за колосками. Вони вже не боялися нічого: ані покари, ані смерті. У неї була лише одна мета – вижити. Тоді ж пішла на віки-вічні царствувати у світ Божий моя мати – Воробійова Якилина. Всі помирили як від голоду, так і від холоду. Трупи лежали на кожному кроці...»* (Щербань Софія Савівна, 1920 р. н.) [5, с. 82]. Події нашаровуються одна на одну. Композиційна розірваність відповідає моделі фрагментованого травматичного наративу, у якому часові зв'язки поступаються емоційній інтенсивності пережитого. Оповідач майже не звертає уваги на час – дати чи місяці залишаються за межами розповіді; основний акцент робиться на жахливих картинах голоду та смерті.

Спогади ніби ковзають плавно від колективної трагедії до індивідуальної втрати. Така структура вражає

автентичністю внутрішнього переживання, адже біль окремої людини нерозривно зливається із загальною катастрофою. У свідомості тих, хто зазнав лиха, обидва виміри існують одночасно. Фрагментарна природа усних свідчень має зв'язок із особливостями травматичної пам'яті. Як показують психологічні дослідження, у моменти екстремальних переживань пам'ять схильна зберігати яскраво емоційні фрагменти: страх, втрату рідних, приниження чи боротьбу за життя. Натомість нейтральні або менш значущі деталі можуть стиратися. Так утворюються «вузлові точки» пам'яті – ключові моменти трагедії: смерть близьких людей, вигнання з дому, пошуки їжі, масова загибель. Саме навколо цих точок вибудовується оповідна структура свідчення, тоді як хронологічна послідовність втрачає визначальне значення. Час ніби стискається в трагічну вертикаль, події зливаються в єдиний блок насиченого емоційного досвіду. У такому форматі пам'ять функціонує не як архів фактів, а як простір повторного переживання. Для стороннього слухача це може здатися нелогічним оповідним потоком, але такою є внутрішня логіка травми – логіка пережитого.

Особливість фрагментарності також залежить від віку свідків. Багато хто з них переживав ці жахи ще в дитинстві. Дитяча пам'ять більше схильна фіксувати яскраві образи й чуттєві враження, ніж точну хронологію подій. Тому спогади часто насичені сенсорними деталями: смак дикої рослинності, запах кропиви, пронизливий холод, забиті дошками вікна чи вид трупів під парканами. Саме такі образи стають фундаментом для закріплення пам'яті й витісняють більш раціональні обриси минулого.

Усний наратив як жанр істотно відрізняється від письмового історичного викладу. Він народжується в атмосфері живої розмови, може перериватися емоціями, паузами чи сльозами. Оповідач часто повертається до вже сказаного, додаючи нові деталі або повторюючи окремі фрази. Ця повторюваність («забрали все», «їли», «помер») акцентує монотонність страждань і безвихідь ситуації. Фрагментарність оповідей висвітлює також розпад соціальних і родинних зв'язків.

Висловлювання на кшталт *«люди мерли, наче мухи»* чи *«трупи лежали на кожному кроці»* формують образ колективної трагедії. Але навіть у цих узагальненнях проступають деталі: ім'я матері, згадки про конкретну родину. У результаті пам'ять балансує між «я» і «ми», створюючи наратив, який одночасно є і особистою розповіддю, і частиною більшої історії. Фрагментарність таких свідчень можна розглядати як показник їхньої автентичності; перед нами не ретельно оброблений текст, а живі спогади людини, яка намагається осмислити невимовно болісний досвід: *«Спогади ті залишилися в пам'яті не то через страх, а може й тому, що дуже важко було той жах пережити. Мати розповідала майже пошепки, а очі її завжди наповнювалися сльозами»* (Бородай Олександра Федорівна, 1919 р. н.) [6, с. 167]. Перерви, часові відступи та повтори стають невід'ємною частиною такого голосу, додаючи розповідям емоційної глибини. Тож

відсутність строгої хронології в усних наративах про голод є не випадковою характеристикою, а органічною рисою травматичної пам'яті, що фіксує болючі моменти, формуючи оповідь навколо них. Через уривки, паузи та хвилювання вимальовується цілісна картина катастрофи – картина, яка не піддається лінійній хронології, але достовірно передає пережите. Саме ця нелінійність і фрагментарність стають маркером автентичності свідчення, адже відтворюють внутрішню структуру травматичної пам'яті.

3. Стратегія емоційної інтенсифікації.

Емоційне напруження, що пронизує усні свідчення про масовий голод, знаходить своє вираження через використання експресивних мовних засобів. Оповідачі не лише передають інформацію про події – вони заново переживають їх у процесі розповіді. Унаслідок цього текст стає насиченим такими мовними особливостями, як повтори, вигуки, окличні речення, зменшувально-пестливі форми та виразні порівняння. Усі ці елементи створюють особливу емоційну структуру наративу, що зміцнює зв'язок між розповідачем і слухачем. У цьому випадку мова перестає бути нейтральним засобом повідомлення й перетворюється на інструмент повторного проживання події.

Повтори є одним із найхарактерніших засобів передачі болю («забирали **все-все**», «робили **дуже-дуже** люди» [5, с. 74], «дядько **пухлий-пухлий**» [6, с. 56], «то я **б'ю-б'ю** н'ятами **окачки** те болить» [6, с. 78], «**Дивиться-дивиться, осталося** трошки ж і їй...» [6, с. 78], «А тоді вже **потроху-потроху** дійде...» [6, с. 78], «Ну, **все** забрали, **все! Робили-робили**, батько пішов **получать** – торбинку приніс...» [6, с. 79], «Якось прийшов **слабкий-слабкий**, ледве дихав» [6, с. 127], «їли білу конюшину – таку **сладку-сладку**» [6, с. 129]: «Було батько **робить-робить**, **приходить**, мені воно так упомки, та й каже матері: «Оце **робив-робив**, а нічого не платять, я їм ще і **должен**». А я думаю: як же ж так?» (Курило Марія Петрівна, 1925 р. н.) [6, с. 82]; «У сусідів батько, мати, дочка з двома дітками – **всі-всі** померли з голоду. **Тяжко згадувать**» (Осіня Оксана Микитівна, 1914 р. н.) [6, с. 106]. Подвоєння слів в усному мовленні виконує кілька важливих функцій. Передусім, воно передає інтенсивність пережитих емоцій. Наприклад, фраза «забирали **все**» звучить нейтрально і фактично, тоді як «забирали **все-все**» сприймається як болісний крик відчаю та безсилля. Повтори ніби розширюють значення слова, поглиблюючи його емоційне навантаження. Така інтенсифікація семантики створює ефект емоційного нагнітання, який відтворює внутрішній стан мовця. Окрім цього, повтори відтворюють ритміку природної мови. Водночас повтори є характерною рисою емоційного мовлення. Коли емоції домінують над логічною побудовою тексту, слова починають повторюватися мимоволі: «Та як же не було голодомору? **Для нас був! Для нас був!**» (Плавко Любов Іллівна) [6, с. 71].

Вигуки та окличні висловлювання є проявом емоційного прориву: «**О-й-й-й, голодував! Ще й як голодував!**» [6, с. 50]; «**Багато чого страшиного було тоді!**» [5, с. 82]; «**Та як же таке**

не пам'ятати!» [5, с. 117]; «**Як страшно!**» [6, с. 31]; «**У погребі стільки кісток найшли, просто **страсть якась!****» [6, с. 129]; «**Ужас якийсь!**» [6, с. 130]. Такі вирази оживлюють текст і створюють відчуття справжньої розмови. Розповідач ніби звертається до слухача, закликаючи до співчуття й розуміння.

Окличні конструкції стирають межу між минулим і теперішнім. Подія не лишається тільки фактом історії, вона актуалізується в момент розповіді. Вигук «**Як страшно!**» не просто описує страх, а передає його в усій інтенсивності, тобто емоція не переказується, а проживається заново.

Значна кількість у спогадах зменшено-пестливих форм є своєрідним парадоксом ніжності посеред жаху: *маленькі пташенятка, тоненькі ноги, поганенький обід, сіренька курочка, маленьке телятко, мулички жменька, хлібінка, кусочок засохший хлібця, маленький шматочок хліба, міценько тримати торбинку з хлібом, картоплиночка, зернинка, кружечка води, маленький пучечок картоплі, стебельця низенькі, тоненькі ниточки м'яся, дітки, старший братик та меншенька сестричка, дитячко маленьке, старшенька дівчинка*. На перший погляд подібні вислови викликають асоціації з теплотою і турботою. Проте в контексті голоду вони набувають трагічного відтінку. Наприклад, вираз «маленькі трупики немовлят» підсилює емоційний ефект через поєднання ніжності та неминучої смерті: «У 1931 р. почали ходити по хатах забирати зерно. Нікого не жаліли, дітям **манюсеньким** і крихти не зоставляли. <...> До останньої **рісочки** все забрали. І так по всьому хутору. Люди від голоду **почали** прямо посеред вулиці **падати, як оті стеблиночки підкошені**. Щодня то з тієї, то з іншої хати виносили **маленькі трупики немовлят**» (Солодовник Раїса Іванівна, 1923 р. н.) [6, с. 17]. Таке лінгвістичне змішання підкреслює трагізм і драматизм ситуації. Поєднання зменшено-пестливої морфології з лексикою смерті формує контрастний емоційний ефект, що посилює травматичне звучання висловлювання.

Ці форми також акцентують на мізерності їжі («шматочок макухи», «по маленькій жменьці», «зернину до зернини»): «П'яти-шестирічні діти в супроводі старшого на два-три роки йшли збирати колоски на прибраному полі. **Маленькими пальчиками зернину до зернини складали до малесеньких торбиночок**» (Клець Іван Іванович) [6, с. 87]. Завдяки мові передано масштаб кризи, де навіть «тоненькі ниточки м'яся» змушують відчувати фізичну слабкість та крайню нестачу харчів. Окрім цього, використання зменшено-пестливих слів виконує важливу психологічну роль. Це спосіб зберегти людяність у нелюдських умовах. Називаючи дітей братиками, сестричкою або дитятком, свідок тих подій прагне утвердити важливість і цінність життя навіть у його трагічний момент.

Важливим засобом для підсилення трагізму описуваних подій виступають порівняння («падати, як оті стеблиночки підкошені»; «діти були, як бабусі»; «ноги пухлі, як колоди»), що надають фізичному стану людей відчутної конкретики та відображають відчуття безпорадності

й немічності: «Правда, тоді всі люди були старі, згорблені, сірі, брудні. Тоді молодих не було. Навіть діти були, як бабусі, зморщені, зажурені, апатичні. І посмішок ні в кого не було, як не було і веселоців в житті» (Оснях Анастасія Овсївна, 1913 р. н.) [6, с. 40]; «Горе і туга обгорнули сім'ю. **Братики мої менші лежать і не підводяться. Найменшенька Надя і голосочка не подає. Саші йшов тоді одинадцятий рік, Михайлику – дев'ятий, а Наді сім років було. За два тижні відправилися на той світ, де вже не просять ні їсточки, ні питу. Почалися весняні роботи. Мамі важко було ходити, бо ноги пухлі, як колоди, одначе йшла в колгосп на роботу – там давали по шматочку соняшникової макухи. Той шматочок був трохи більший від сірникової коробочки...» (Масалітіна Віра Іванівна, 1921 р. н.) [6, с. 38]; «У тридцять третьому було стільки горя, що й на воловій шкурі не спишеш...» (Яснолобова Олександра Яківна, 1924 р. н.) [6, с. 115].**

Образ «діти були, як бабусі» акцентує увагу на передчасному старінні. Зруйновано звичний ритм поколінь, коли дитинство позбавлене своєї природної радості та легкості. Порівняння «ноги пухлі, як колоди» вражає своєю фізичною яскравістю. Воно уособлює важкість, нерухомість і біль, який стає майже відчутним для читача або слухача. Отже, тілесні метафори стають способом матеріалізації страждання в мовленні.

У деяких свідченнях присутні натуралістичні деталі, які змушують задуматися: «Сім'я жила коло кладбища, то я бачила, як щодня копали велику яму і возили туди возами мертвих у рядничках. Їх кидали, а вони аж чавкали, бо пухлі були. Навечір яму закидали, якщо вона повна була, а ні, то ждали другого дня» (Козупиця Євдокія Петрівна) [6, с. 147]. Такий опис справляє сильне враження та розкриває глибину трагедії. Це не просто узагальнені слова, а експресія тілесності, реалістична передача того, що бачив і чув очевидець. Такі конкретні деталі відіграють важливу роль у документуванні подій. Вони роблять зрозумілим те, що без образної точності може залишитися поза увагою. У таких випадках мова набуває майже документальної функції, фіксуючи тілесний вимір катастрофи.

Емоційний зв'язок між мовцем і слухачем формує особливий простір взаємного розуміння. Повтори, вигуки, зменшені форми, порівняння – усі ці засоби сприяють створенню атмосфери емпатії. За їх допомогою слухач перестає бути просто спостерігачем і стає частиною загального переживання. Рядки спогадів на кшталт: «...За два тижні відправилися на той світ, де вже не просять ні їсточки, ні питу...» глибоко зачіпають і передають біль так, що він стає майже відчутним. Така емоційність тут не проста мистецька техніка в її класичному сенсі, а щира форма пам'яті. Людина, яка пережила голод, просто не може говорити про це нейтрально. Її мовлення

наповнене експресією, адже самі події були на межі людських можливостей. Саме тому емоційна інтенсифікація виступає не стилістичним надміром, а природною формою репрезентації екстремального досвіду.

Висновки. Усні свідчення очевидців Голодомору на Сумщині формують специфічний тип травматичного дискурсу, у якому особистий досвід репрезентується через особливі мовні механізми організації пам'яті. Аналіз засвідчив, що мовні стратегії осмислення подій 1932–1933 років є не вторинними щодо історичної реальності, а структурними елементами її когнітивної та афективної інтерпретації.

Стратегія замовчування та евфемізації постає як складне мовно-культурне явище, зумовлене як травматичністю пережитого, так і тривалим впливом цензурних практик. Уникнення прямого номінування трагедії не нівелює її значущості, а, навпаки, посилює емоційний вимір оповіді. Через узагальнені та метафоризовані формулювання передається досвід безсилля, втрат і щоденної боротьби за виживання. Евфемізація виступає не лише наслідком історичних обставин, а й механізмом психологічної адаптації до екстремального досвіду.

Фрагментація пам'яті в усних наративах проявляється у відсутності чіткої хронології, повторюваності образів та концентрації на емоційно насичених епізодах. Пам'ять організована не лінійно, а навколо «вузлових точок» пережитого болю. Така структура відображає афективну логіку травматичного досвіду, у якій емоційна інтенсивність переважає над часовою послідовністю. Нелінійність оповіді є не недоліком, а органічною рисою травматичного сприйняття.

Емоційна інтенсифікація мовлення реалізується через повтори, вигуки, окличні конструкції, зменшено-пестливі форми та тілесні метафори. Ці засоби не лише підсилюють експресивність висловлювань, а й виконують глибоку психологічну функцію – вони дають змогу вербалізувати межовий досвід, що часто виходить за межі звичайної раціональної артикуляції. Афективна насиченість наративів є природною формою репрезентації екстремального переживання.

Матеріал Сумщини демонструє, що регіональна специфіка – аграрний характер середовища, локальні мовні особливості та родинно-усна форма передання пам'яті – суттєво впливає на способи вербалізації травматичного досвіду. Регіональний вимір поглиблює розуміння варіативності мовних механізмів осмислення трагедії.

У ширшій перспективі дослідження засвідчує, що мова функціонує як простір когнітивної та афективної організації травматичного досвіду. Запропонована типологія мовних стратегій може бути застосована до аналізу інших травматичних наративів, що відкриває можливості для подальших дискурсивних та когнітивно-лінгвістичних студій.

Література:

1. Покидченко Л. Голодомор 1932–1933 років на Сумщині. Суми : Видавництво «Ярославна», 2006. 356 с. URL: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf
2. Власенко В. М. Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині (до 75-х роковин національної трагедії). *Сумський історико-архівний журнал*. 2008. № IV–V. С. 29–70. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/01866d42-627c-4f9e-9550-e83b6acc4911>

3. Хлюр Ю. Голод 1932–1933 років на Роменщині за свідченнями очевидців. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 24–33. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9210-khliur-yuliia-holod-19321933-rokiv-na-romenshchyni-za-svidchenniamy-ocheyvydtsiv.html>
4. Ігнатуша О. М. Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави. *Сумська старовина*. 2003. № 11–12. С. 80–84.
5. Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців : збірник матеріалів / упоряд. С. В. П'ятаченко. Книга 1. Суми : Видавництво «МакДен», 2008. 168 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sphodakh_ocheyvydtsiv_Knyha_1/
6. Голодомор на Сумщині у спогадах очевидців : збірник матеріалів / упоряд. С. В. П'ятаченко. Книга 2. Суми : Видавництво «МакДен», 2008. 184 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sphodakh_ocheyvydtsiv_Knyha_2/

References:

1. Pokydchenko, L. (2006). *Holodomor 1932–1933 rokiv na Sumshchyni* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region]. Sumy : Yaroslavna. 356 p. URL: https://daso.archives.gov.ua/wp-content/home/info/nashi-vydannya/09_holodomor.pdf [in Ukrainian].
2. Vlasenko, V. M. (2008). *Holodomor 1932–1933 rr. na Sumshchyni (do 75-kh rokovyn natsionalnoi trahedii)* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region (to the 75th anniversary of the national tragedy)]. *Sumskiy istoryko-arkhivnyi zhurnal*, IV–V, 29–70. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/items/01866d42-627c-4f9e-9550-e83b6acc4911> [in Ukrainian].
3. Khliur, Yu. (2010). *Holod 1932–1933 rokiv na Romenshchyni za svidchenniamy ocheyvydtsiv* [The famine of 1932–1933 in the Romny region according to eyewitness testimonies]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 31, 24–33. URL: <https://history.sumy.ua/research/article/9210-khliur-yuliia-holod-19321933-rokiv-na-romenshchyni-za-svidchenniamy-ocheyvydtsiv.html> [in Ukrainian].
4. Ihnatusha, O. M. (2003). *Holodomor 1932–1933 rr. na Sumshchyni v systemi antytserkovnoi borotby derzhavy* [The Holodomor of 1932–1933 in the Sumy region in the system of the state's anti-church struggle]. *Sumska starovyna*, 11–12, 80–84. [in Ukrainian].
5. P'iatachenko, S. V. (Ed.). (2008). *Holodomor na Sumshchyni u sphodakh ocheyvydtsiv: zbirnyk materialiv* [The Holodomor in the Sumy region in the testimonies of eyewitnesses: Collection of materials]. Book 1. Sumy : MakDen. 168 p. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sphodakh_ocheyvydtsiv_Knyha_1/ [in Ukrainian].
6. P'iatachenko, S. V. (Ed.). (2008). *Holodomor na Sumshchyni u sphodakh ocheyvydtsiv: zbirnyk materialiv* [The Holodomor in the Sumy region in the testimonies of eyewitnesses: Collection of materials]. Book 2. Sumy : MakDen. 184 p. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Piatachenko_Serhii/Holodomor_na_Sumschyni_u_sphodakh_ocheyvydtsiv_Knyha_2/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 25.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

